

СЛОВО МОЛОДОГО ДОСЛІДЖИКА

Валентина Головатюк

УКРАЇНСЬКИЙ ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР ПІДЛЯШШЯ

Підляшшя як історико-етнографічний викликає інтерес дослідників не тільки складною історичною долею, а й особливостями традиційно-побутової і духовної культури. Тут сформувалося специфічне життєве середовище, де віками перепліталися елементи польської, литовської, української, білоруської та російської культур, відбувалося взаємопроникнення регіональних традицій, а багаторічне співіснування та мовна близькість сприяли асиміляції. Проте, окремішність та культурну самобутність підляшан значною мірою підтримувала приналежність до православного чи греко-католицького обряду і вона ж вплинула на збереження мовної і релігійної тотожності місцевого населення.

Так склалося, що північна частина регіону, поміж ріками Бугом і Нарвою, досить відмінна від південної та й від решти територій Польщі, на яких проживають українці. Це єдиний терен, де компактно проживає, зберігаючи свою культуру, україномовне населення (понад 100 тисяч), якого не торкнулася трагедія виселення. А врятувало його зарахування до білоруської нації. Південне ж Підляшшя зазнало виселення, а при поверненні, налякані жорстоким переслідуванням, більшість переселенців перейшли на польськість. Польський вплив, а в північній частині й білоруський, відчувається де сильніше, де слабше у всіх українців цієї частини держави. Однак національна свідомість населення виявилась сильною в мові, пісенній творчості, звичаях та обрядах. І чи не найважливішим є те, що фольклор в автентичній формі зберігається, живе в селах та містечках, плекається донині співочими гуртами та народними самодіяльними колективами.

Історія збирання і дослідження фольклору Підляшшя, яка бере свій початок з першої половини XIX століття, пов'язана з іменами К. Вуйцицького, П. Чубинського, О. Кольберга, М. Янчука та ін. Проте ця традиція була перервана на досить тривалий проміжок часу і лише протягом останніх десятиліть почав зростати інтерес до вивчення традиційної культури українського населення регіону.

Важливу роль у збереженні духовної та матеріальної культури тут відіграє Товариство українців Польщі. На сторінках його видань "Наше слово", "Наша культура", щорічника "Український календар" вміщено чималу добірку публікацій збирача-фольклориста з Південного Підляшшя Івана Ігнатюка. Варто відзначити серед них найвагоміші: "Історичні пісні з Підляшшя", "Весільні приспівки з села Янівки", "Про звичаї і великий піст та підляські веснянки", "Обжинки на Підляшші", "Чепуське весілля", "З народних балад Підляшшя", "Підляські шедрівки і колядки" та ряд інших. Завдяки невтомній збирацькій праці ним записано в селах Білопідляського воєводства понад 900 пісень різножанрового складу, 200 прислів'їв та приказок, безліч казок та загадок. На особливу увагу заслуговують його записи календарно-обрядової пісенності та весільний обряд, який нараховує 265 пісень. Ним також зафіксовано цінні відомості з матеріальної культури, народної медицини та вірувань, які є благодатним підмурком для вивчення способу життя місцевого населення.

Фольклорна творчість народу, ґрунтовні огляди — складова частина часопису "Над Бугом і Нарвою", який видає Союз українців Підляшшя з 1991 року. Часопис друкує розвідки та дослідження (друкуються українською та польською мовами), де

питання народознавства розглядаються в широкому контексті історичної, культурологічної, мовної, релігійної проблематики, а публікації різножанрового фольклору дають можливість простежити стан фольклорної традиції, її тенденції у сучасності.

Заходами Союзу 1986 року побачила світ невелика за обсягом збірка "Українські пісні з Підляшшя", упорядкована Х. Рижик. У ній вміщено 62 пісні з мелодіями, серед них як народні (веснянки, побутові, пісні про кохання, козацькі), так і пісні літературного походження.

Цікавим явищем у цьому ряду є видання музичного фольклору С. Копи.¹ Ним були записані і опрацьовані пісенні матеріали з репертуару фольклорного колективу с. Добриводів. До збірки ввійшло близько сотні пісень, що згруповані за двома циклами: 1) родинно-обрядові (коровайні, весільні, хрестинні, бесідні); 2) календарно-обрядові (веснянки, сінокосні, жнивні) та різні. Значний інтерес становлять пісні річного циклу, хоч вони і не дають повної картини календарно-обрядового року, але відзначаються давністю походження і побутують в небагатьох селах.

Велику збирацьку роботу проводять науковці відділу музичного фольклору Інституту мистецтва ПАН (Варшава). Ними зафіксовано понад дві тисячі пісенних зразків українського фольклору, хоча, на жаль, переважна частина з них позначена в архіві як білоруські. Всі ці матеріали мають ввійти до серії регіональних видань польського пісенного фольклору.

Збереженню народної спадщини сприяє мережа культурно-освітніх і мистецько-фольклорних товариств, які влаштовують огляди художніх колективів, фестивалі української культури.

Якщо звернути увагу на сучасний стан побутування фольклорних жанрів, то варто відзначити, що найбільш стійким в плані національної своєрідності виявився обрядово-звичаєвий фольклор Підляшшя. Його закритість, внутрішня і зовнішня стабільність зумовлені поетикою і віршовою структурою, а також тісним зв'язком з обрядом. Своєрідність календарної та сімейної обрядовості, а також їх уснопоетичного супроводу є чи не основною локальною специфікою даного історико-етнографічного регіону. Разом з тим у своїх основних проявах календарна обрядовість Підляшшя має загальноукраїнський характер, особливо близька до обрядовості Волині та Полісся.

Давній звичай колядування в календарно-обрядовій творчості підляшан зберіг традиційну форму і побутує в багатьох селах регіону. Він спирається на певну систему молитв і магічних дій, що мали закликати врожай та добробут на цілий рік.

В них особливо яскраво виступає аграрно-магічна основа. Так, на Святвечір вносили в хату сіно, сніп жита ("дідух" або "коляду"), готували дванадцять страв, серед яких обрядове значення мала ячмінна, в деяких селах рисова, кутя та кисіль з вівса²

Одразу по Святій вечері починали свій обхід колядники. На Підляшші колядує все доросле населення, тільки в деяких селах — самі діти. Колядники поділяються на групи за місцем проживання і за віком ("Осередки", "Козярі")³

Крім поширених по всій Україні біблійних колядок: "Нова радість стала", "Дивная новина", "Небо і земля", "Бог предвічний", "Новоє літо зачинає" та ін., збереглися народні, адресовані господареві, господині, парубкові, дівчині, молодцям, новонародженій дитині з побажаннями їм здоров'я та щастя. При різних обрядових діях використовуються також примовляння, вступні прохання дозволити почати колядування.

Напередодні Нового року підляшани урочисто відзначають щедрий вечір, свято Меланії або, як його тут називають, "гоготуха", а шелдування — "гоготанне"

З плином часу функції колядної обрядовості змінили своє первісне значення. Деякі елементи відійшли в минуле, а рештки її (ворожіння і гадання на врожай та заміжжя, водіння "Кози", сценки з вертепу, "Маланка"), які зберігаються ще в деяких селах, набули іншого відтінку, перетворившись з акту магії на веселу забаву.

Активно побутує на Підляшші обрядова пісенність весняного циклу, опрацьована у виданні С. Килимника "Український рік у народних звичаях в історичному освітленні"⁴ У другому томі автор подає веснянки зі збірки І. Гошовської "Підляські великодні і весняні пісні", в третьому — посилається на записи Т. Олесіюка та В. Дмитріюка з с. Довголіски (Володавського повіту) та с. Костомоли (Біла Підляська). Аналізуючи веснянки, С. Килимник наголошує на оригінальності тематики, художній цінності та відзначає їх архаїчність. У багатьох веснянках виявляється нашарування різних епох, простежуються виразні мотиви закликання, вітання весни, оспівування дівочої та парубочої краси, одруження. Виконання їх супроводжується іграми та драматичними сценами. Окремі веснянки позначені місцевим колоритом ("У Полосках хлопці славні...", "Є й у Добриводи"). Проте, автор даної цінної праці допустився не дозволеної в науці правки окремих фольклорних текстів, нарікаючи на "провінціалізм та своєрідну підляську говірку"

Серед інших публікацій незаперечний інтерес становить збірка Є. Рижик "Рогульки Підляшшя"⁵ (вона містить лише 19 пісень

з мелодіями, записаних в селах Добривода, Оршково, Микуличі, Гурнувшина південно-східної частини Білостоцького воєводства). Рогульки як реліктовий різновид веснянок, що зберігся на Північному Підляшші, ще й досі належно не вивчений. Лише окремі міркування про рогульки знаходимо в працях К. Квітки, Ф. Колесси, О. Ошуркевича. За словами О. Ошуркевича, ці твори досить поширені на Волині і дістали таку назву від місця їх виконання — на розі села чи вулиці. За характером виконання вони нагадують хороводи⁶

Підляські рогульки відзначаються своєрідністю змісту та манерою виконання. "На Підляшші, — як зауважує Є. Рижик, — веснянки виконувались значно пізніше, ніж рогульки, тобто десь наприкінці весни. Рогульки співали протягом тижня, від Великодня до Проводів"⁷ Виконувались вони дівочим гуртом, який "збирався на широкій гулішці", щоб зустріти весну у віночках з першого "зіллічка"

Про побутування рогульок на Підляшші згадує і М. Гайдук⁸ Серед весняної пісенної обрядовості Білостоцьчини, зафіксованої ним, віднаходимо записи, зроблені в селах з україномовним населенням, хоча він зараховує їх до білоруських. Поділяючи веснянки на великодні, юрїївські, микольські, троєцькі, він зазначає, що великодні та юрїївські — поширені на півночі регіону по р. Нарві, а микольські і троєцькі — на всій території воєводства Білостоцького. Характерно, що в південній частині Підляшшя веснянки в околицях Славатич називають володарками, постяними та великодніми піснями; в с. Докудові — жалімонами, а в с. Красівці — кропом⁹ Виконувались вони під час "повольних танців", тобто хороводів.

Літньо-осінній цикл календарно-обрядового фольклору Підляшшя, на відміну від зимового й весняного, побутує менш активно. Особливо це стосується русальних, купальських, петрівочних пісень. Дещо краще збереглися купальські повір'я, легенди і перекази.

Обрядові пісні, пов'язані з послідовністю виконання літніх польових робіт — збиранням врожаю, завжди супроводжувались ритуальними діями, з допомогою яких намагалися повернути ниві її плодючі сили. Найбільш виразно збереглися дожинки — вшанування останнього снопа. Недожите збіжжя (пшеницю чи жито) прополювали від бур'янів, зв'язували і оздоблювали стрічками й квітами. На Північному Підляшші цей сніп називали "перепілкою"¹⁰, в південній його частині — "бородою" чи "вересею"¹¹ "Перепелицю" обкладали навколо камінням, а всередину клали хліб і сіль.

У жнивних піснях широко представлений образ вінка, що проситься до господаря в стодолу, сюжети, пов'язані з "бородою" Для них характерні мотиви соціального протесту, скарг на панів і підпанків та лайки на їх адресу, ці твори мають сатиричне забарвлення. Тут пісні про невдачу по статницю, що згубила спідницю, про скупих господарів, тощо. Досить поширені в них мотиви родинного життя.

Сімейно-обрядова народна поезія Підляшшя, особливо весільна, представлена в небагатьох виданнях, проте збережена в рукописах.

Детальний і повний етнографічний опис народного весілля в записах І. Ігнатюка¹² охоплює всі його етапи, складові частини, компоненти і деталі. Поряд з традиційним пісенним репертуаром дослідник подає коментарі, пояснення, словник діалектних слів. Обрядова структура народного весілля відзначається своєрідністю весільної термінології, назв весільних персонажів ("дивоснуби" — в значенні сватання, "загородка" — звичай викупу молодої від парубків села, "запорожці" (або челядь) — непрошені гості, яких частують сиром, "чїлка" — вінок молодої, "перезва" — гості молодого, "маршалки" — бояри, "поправини" тощо), характерних для південної частини регіону звичаїв, обрядових дій.

Весільні пісні супроводжують, коментують, розкривають зміст весільного дійства, визначають і охороняють його певну послідовність. Місцевим колоритом позначені "коровайний", "дівочий", "маршалковий", "запорозький" цикли пісень, що співаються під час завивання віночків на дівич-вечір, прибирання молодої і вирадження до вінця, зустрічі дівчат зі свахами, проводів молодої з рідної хати і її зустрічі з свекрухою та ін. Цим пісням притаманні архаїчні елементи і багата поетичність.

Окремо слід наголосити на безсумнівній цінності зіставлень пісенного матеріалу з записами, зробленими в ХІХ ст. К. Вуйцицьким, О. Кольбергом та священником з с. Старого Корнина К. Берном, що їх І. Ігнатюк подає з метою доповнення весільного обряду піснями, які йому не вдалося записати (розчісування й торгу коси молодої). Порівняння, зіставлення цих записів переконує, що значна частина пісенного матеріалу відзначається стабільністю в текстовому складі. Чимало весільних пісень з певними варіантними змінами дожили в репертуарі носіїв фольклору до кінця другого тисячоліття.

Значне місце в традиційному пісенному репертуарі й пісенній творчості підляшан займає жанр балади. Особливо поширені

балади родинно-побутової тематики. Вони включають ряд сюжетів досить відомих у слов'янському фольклорі: про невістку, перетворену злою свекрухою в тополю; вбивство чоловіком молодої невинної дружини через несправедливий наговор матері. Зафіксовано в різних варіантах балади про дівчину, прив'язану звідниками до запаленої сосни, втрату дівочого вінка, трагічну любов козака, звабницю вдову, вбивство жінки чоловіком за намовою вдови та ін.¹³

Окрему групу складають солдатські та рекрутські (жовнірські) пісні, в яких змальована широка різночасова картина того соціального лиха, яким була для народу солдатчина. Переважна більшість цих пісень, судячи з мовних ознак, поширилася на терені від російського населення (працівників царської адміністрації, війська) в минулому столітті, коли Північне Підляшшя входило до складу Російської імперії та під час Першої світової війни. В них йдеться про "вдовиного сина", "бідного сироти", якого віддають у рекрути¹⁴ Пісні змальовують грікі хвилини прощання рекрута з родиною, нестерпну солдатську службу. З новіших часів зафіксовано побутування партизанських пісень. Носіями їх, очевидно, були українці та росіяни під час окупації Підляшшя гітлерівцями.

Помітний слід у пісенній творчості підляшан залишили переселення (1945—46 рр.) та виселення українського населення в рамках акції "Вісла" (1947 р.). Особливим драматизмом позначена група історичних пісень, виникненням і змістом пов'язаних з цими подіями. В місцевих варіантах пісень ("Про вивозку", "А в нас на Подляшшю"¹⁵) знайшли відображення гнітючі народні думи "про смутні дні", переживання, "що села — сиротами стали", викликані насильницьким переселенням з рідної землі.

До найпоширеніших належать ліричні пісні сімейно-побутового змісту. Пісні цієї тематичної групи охоплюють надзвичайно широкий діапазон мотивів, які по-різному відображають етапи людського життя, багатоманітність настроїв.

Отже, серед українського населення на Підляшші збереглися і продовжують побутувати різні народнопісенні жанри та жанрово-тематичні групи. Регіон має багату і ще живу по сьогодні українську народну культуру, яка заслуговує на увагу науковців.

Київ

- ¹ Див.: Roszczenko M. Dwa cenne wydania ukraińskiego folkloru z Północnego Podlasia. // Над Бугом і Нарвою. — 1995. — № 1—2. — С. 36.
- ² Вишенко Л. Ми пришли Христа славити. // Над Бугом і Нарвою. — 1992. — № 3/4. — С. 20.
- ³ Там само. — С. 23.
- ⁴ Кишимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — Київ, 1994. Кн. I, II.
- ⁵ Рижик Є. Рогульки Підляшшя. — Рівне, 1994. — С. 12.
- ⁶ Ошуркевич О. Пісні з Волині. — К., 1970. — С. 10.
- ⁷ Рижик Є. Рогульки Підляшшя. — С. 7.
- ⁸ Hajduk M. Białoruskie wiosenne pieśni obzędowe na Białostocczyźnie. // Studia Polono-Slawica Orientalia, Acta litteraria VII. — 1981. — S. 282.
- ⁹ Ігнатюк І. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — Ф. 14—3, од. зб. 1039, арк. 105.
- ¹⁰ Рижик Є. Косари косять, а вітрець повиває. // Над Бугом і Нарвою. — 1992. — №2/3/. — С. 13.
- ¹¹ Ігнатюк І. Рукописні фонди ІМФЕ. — Ф. 14—3, од. зб. 1039, арк. 97.
- ¹² Там само. — Од. зб. 1038, 1039.
- ¹³ Там само. — Од. зб. 1157, 1175.
- ¹⁴ Там само. — Од. зб. 1068.
- ¹⁵ Там само. — Од. зб. 1157, арк. 6,7.

РІДНА МОВА В РІДНІЙ ШКОЛІ

Рідна мова в рідній школі!
Що бринить нам чарівніш?
Що нам ближче, і миліш,
І дорожче в час недолі?!

Рідна мова! рідна мова!
Що в єдине нас злива, —
Перші матері слова,
Перша пісня коліскова.

Як розлучимось з тобою,
Як забудем голос твій
І в вітчизні дорогій
Говоритимем чужою?!

Краще нам німими стати,
Легше гори нам нести,
Ніж тебе розіп'ясти,
Наша мова, наша мати!

Ні! В кім думка прагне слова,
Хто в майбутнім хоче жить,
Той всім серцем закричить:
"В рідній школі рідна мова!"

І спасе того в недолі
Наша мрія золота,
Наше гасло і мета:
Рідна мова в рідній школі!

Олександр Олесь

